

**УНИВЕРЗИТЕТ „ГОЦЕ ДЕЛЧЕВ“ – ШТИП
ПРАВЕН ФАКУЛТЕТ**

ISSN 1857-7229

**ГОДИШЕН ЗБОРНИК
YEARBOOK**

ГОДИНА 2

VOLUME II

**GOCE DELCEV UNIVERSITY – STIP
FACULTY OF LAW**

**ГОДИШЕН ЗБОРНИК
ПРАВЕН ФАКУЛТЕТ
YEARBOOK
FACULTY OF LAW**

За издавачот

Проф. д-р Јован Ананиев

Издавачки совет

Проф. д-р Саша Митрев
Проф. д-р Блажо Боев
Проф. д-р Лилјана Колева Гудева
Проф. д-р Јован Ананиев
Доц. д-р Љупчо Сотирски
М-р Ана Никодиновска Крстевска

Редакциски одбор

Проф. д-р Јован Ананиев
Доц. д-р Љупчо Сотирски
Доц. д-р Борка Тушевска
М-р Ана Никодиновска Крстевска

Главен уредник

Проф. д-р Јован Ананиев

Одговорен уредник

Доц. д-р Љупчо Сотирски

Јазично уредување

Даница Гавриловска-Атанасовска
(македонски јазик)

Техничко уредување

Славе Димитров
Благој Михов

Печати

Печатница „2-ри Август“ - Штип
Тираж - 300 примероци

Редакција и администрација

Универзитет „Гоце Делчев“ - Штип
Правен факултет
ул. „Крсте Мисирков“ бб
п. фах 201, 2000 Штип
Р. Македонија

Editorial board

Prof. Saša Mitrev, Ph.D
Prof. Blazo Boev, Ph.D.
Prof. Liljana Koleva Gudeva, Ph.D.
Prof. Jovan Ananiev, Ph. D
Ass. Prof. Ljupčo Sotirovski, Ph. D
Ana Nikodinovska Krstevska, M.A.

Editorial staff

Prof. Jovan Ananiev, Ph. D
Ass. Prof. Ljupčo Sotirovski, Ph. D
Ass. Prof. Borka Tuševska, Ph. D
Ana Nikodinovska Krstevska, M.A.

Managing editor

Prof. Jovan Ananiev, Ph. D

Editor in chief

Ass. Prof. Ljupčo Sotirovski, Ph. D

Language editor

Danica Gavrilovska-Atanasovska
(Macedonian)

Technical editor

Slave Dimitrov
Blagoj Mihov

Printing

„Vtori Avgust“ - Stip
Printing No 300

Address of the editorial office

Goce Delcev University – Stip
Faculty of law
Krste Misirkov b.b.
PO box 201, 2000 Stip,
R. of Macedonia

СОДРЖИНА

д-р Јован АНАНИЕВ Анализа на демократскиот капацитет на единиците на локалната самоуправа во Република Македонија	5
д-р Марко АНДОНОВ Некои аспекти на застапувањето на акционерите согласно законот за трговски друштва	21
м-р Димитар АПАСИЕВ Ius Naturale подзаборавениот правец во философијата на правото	33
м-р Владимир АРСОВ Големата повелба за народите од 1215 година. Историски развој и нејзиното значење за развојот на уставното право како гранка на правото во Англија и светот	53
д-р Снежана БИЛИЌ-СОТИРОСКА Потребата од промена на компетенциите во развојот на човечките ресурси во постресескиот период	65
д-р Ненад ГАВРИЛОВИЌ Концептуални постановки на непосредното и посредното застапништво, vis-à-vis откриеното и неоткриеното застапништво	77
м-р Илија ГРУЕВСКИ Технологијата како фактор на економскиот раст низ правците на економската теорија	105
м-р Олга ЃУРКОВА Влијанието на римскиот казненоправен систем врз модерните казнени системи	117
м-р Кристина МИШЕВА Ликвидација на отворени инвестициски фондови	127
д-р Андон МАЈХОШЕВ Правно уредување на плата во меѓународните инструменти и во националното законодавство на Република Македонија	137
м-р Марија РАДЕВСКА Концепт на нематеријална штета – правна регулатива и правни тенденции	147
м-р Ана НИКОДИНОВСКА КРСТЕВСКА Концептот на нормативна моќ на Европската унија	163
д-р Страшко СТОЈАНОВСКИ Основни претпоставки за поставеноста на правниот систем во рамките на доцноосманлиската империја	173
д-р Борка ТУШЕВСКА Мерки на одбрана на акционерските друштва од преземање контрола	189

IUS NATURALE
ПОДЗАБОРАВЕНИОТ ПРАВЕЦ ВО
ФИЛОСОФИЈАТА НА ПРАВОТО

Апстракт: Авторот на трудот прави обид да ги оживее подзаборавените правни идеи својствени на приврзаниците на природното право – како посебен правец во философијата на правото. Преку историско-компаративен пристап, тој се обидува да ги пренесе оригиналните инспиративни идеи на видни авторитети, философи и правници кои твореле од антиката па сè до денес. Во трудот особено е обработено и влијанието на стоицизмот врз продуктивниот развој на римското право. Истовремено е дадена и остра критика на правниците позитивисти и на нивниот „нормативистички“ и некреативен правен пристап во изучувањето и во толкувањето на правото, кој е штетен како за студентите, така и за правното образование воопшто.

Клучни зборови: *философија на правото, природно право (Ius naturale), римско право, етика, морал, човекови права, јуснатурализам, јуриспруденција*

IUS NATURALE
FORGOTTEN LEGAL SCHOOL IN
PHILOSOPHY OF LAW

Abstract: The author of this paper attempts to revive somewhat forgotten legal ideas typical of the supporters of the Natural Law – as a separate course in the Philosophy of Law. Through historical and comparative approach he tries to convey the original inspirational ideas of prominent authorities, philosophers and lawyers who worked from Antiquity until today.

Also in this paper the author processed the impact of the Stoicism on the ‘spiritual’ development of the Roman Law. At the same time it has been given a sternly critique of the positivist lawyers and their ‘normative’ and uncreative legal approach to legal study and interpretation of the law – which is harmful as for the students themselves and for the higher legal education, in general.

Key words: *Philosophy of law, natural law (Ius naturale), Roman law, ethics, morality, human rights, Jus naturalism, jurisprudence*

Вовед

...Нивната црвена [судиска] руба, нивните наметала [и тоги] со хермелинско крзно, со кои се дотерани како некои мачори, палатите во коишто судат, китките лилии и сиот тој величествен болскот ним им е толку нужен... Тие никогаш не би можеле да ги мамат луѓето кои не можат да ѝ преодолеат на оваа, толку веродостојна, комедија... Ако вистински беа справедливи и ако навистина си го знаеја занаетот, не ќе им требаше да измислуваат коцкасти шапки – оти големината на нивната „наука“ би била достојна за почит самата по себе. Ама, затоа што имаат само вообразена ученост, тие треба да се служат со овој излишен надворешен изглед – што [само] и годи на вообразбата на оние за коишто работат, а преку тоа [сакаат да] ја привлекуваат почитта. [Ама и ние сме криви што] дозволивме вообразбата со сè да располага – па, сега, таа ги создава и убавината и среќата и правдата, која е сè на веков.

П а с к а л, Мисли
(Blaise Pascal / 1623–1662)

I. За важноста на природното право во вечниот анимозитет – Човек vs. Држава

Et non intres in iudicium
И не стапнувај во суд...
цар Давид (X в. пр.н.е.)¹

Potentes scribunt iustitiam
[Оти] моќните ја одредуваат правдата.
Бекарија (XVIII в. н.е.)

Од својата појава во антиката, па сè до XIX век – секако ‘филозофирање’ во правото, всушност, беше учење за природното право (лат. *Ius naturale*). Според оваа жива идеја за постоењето на објективно природно право (герм. *Vernunftrecht*, англ. *Natural Law*, рус. *Естественное право*) некои нешта се праведни, а некои не – според нивната природа (*natura*), која им е вродена и која човекот интуитивно и директно ја разбира.² Всушност, природно е она право кое му служи де на подлабокото

¹ Библија – Стар завет на Светото писмо; „Книга псалми“; Псалм 143, 2.

² Слично и кај Х. Ц. Блекхо, Маврис Кренстон, Паул Фолкис, С. Х. Хук, Х. Г. Цац, Ц.

зацврстување на добро [про]пишаното право – де, токму обратно, на борбата против пишаното право (*Ius scriptum*). Оти природното право, кое е достапно за спознанието на чистиот разум, има право да го ‘крши’ противречното и неправично позитивно право (*Ius positivum*)³ – бидејќи, според Радбрух, „разнообразноста на правните гледишта се, всушност, разнообразности на заблудата“ [*Error multiplex, Veritas una*]. Оттука, пропишувањето на право што од него отстапува би морало пред него да избледнее, како демаскирана заблуда пред откриена вистина или, со други зборови, пишаното право на државата треба да биде проголтано од исправното право на природата – правната стварност да се потчини на правната вредност!⁴

За приврзаниците на јуснатурализмот „универзалниот закон“, според кој луѓето го водат општествениот живот – не е, како што некогаш мислеа поетите, резултат на случајни обичаи (*mos*), туку е израз на рационалниот елемент во луѓето. Како таков, тој се наоѓа во природата на нештата (*natura rerum*) – па, оттука, природниот закон (*natura lex*) тврди дека справедливоста не е случаен пронајдок на група луѓе, туку е особина на светот во неговото битисување, онака како што тој е:⁵ Нема да има еден закон во Рим, а друг во Атина; еден сега, а друг подоцна – туку сите народи, во сите времиња, ги поврзува еден - и вечен и бесмртен закон (*Cicero, De res publica – III, 3*).⁶

Философијата на јуснатурализмот е многу значајна за денешните субјективни и уставно загарантирани човекови права (англ. Human rights), кои секогаш се з[а]грозени од „безличното битие на Власта“ (Жижек),⁷ односно од сконцентрираната моќ на државната принуда и системски продуцираното насилство – било тоа да е директно, културно или

М. С. Лори, Доналд Г. Мек Реи, Ентони Квинтон и Ниниан Сمارт: *Растежот на идеите; Култура* (библиотека „Идеи“); Скопје, 1995; стр. 334.

³ Според S. Kuttner [во трудот „*Sur les origines du terme ‘droit positif’*“ објавен во *Revue du droit français et étranger*; Paris, 1936, p. 737] овој поим за првпат е употребен во XII век, од страна на претставникот на т.н. рана схоластика - Пјер Абелар (*Pierre Abélard* / 1079–1142), кој ја подвлече разликата меѓу *iustitia positiva* („позитивната“) и *iustitia naturalis* („природната правда“). Цит. сп. Ljubomir Tadić: *Filozofija prava*; Naprijed; Zagreb, 1983; стр. 53, f. 6.

⁴ Густав Радбрух: *Филозофија на правото* (превод и предговор – проф. д-р Ѓорѓи Марјановиќ); Правен факултет „Јустинијан Први“, УКИМ; Скопје, 2008; стр. 28.

⁵ Блекхо, Кренстон, Фолкис, Хук, Џац, Лори, Мек Реи, Квинтон и Смарт: *Растежот на идеите; Култура*; Скопје, 1995; стр. 289-290.

⁶ *Non erit alia lex Romanae, alia Athenis, alia nunc, alia posthac, sed et omnes gentes, et omni tempore, una lex et sempiterna, et immortalis continebit.*

⁷ Парафраза на контроверзниот љубљански професор Славој Жижек (*Slavoj Žižek*) – цит. сп. Елизабета Шелева: *Заробеници на денот* [V. Власт и патологија] - „Нултиот степен на власта“; <http://www.e-books.com.mk/05kolumni/2002/sheleva/zapis.asp?id=32>.

структурно. Нејзините корени, без особен напор, можеме да ги лоцираме уште во учењата на старовековните софисти, киници и стоици, кои се сложуваа околу максимата дека: *Omnis homines natura aequales sunt* – Сите луѓе, според природата, се еднакви! Значи, според јуснатуралистите, постојат и „закони што се над законите на општеството“ – па, затоа, човековите права не се резултат на човечкото законодавство, туку на законот на природата, оти:

Највисокиот [основниот] закон постоел во сите времиња и е создаден пред кој било пишан закон и пред да се создаде државата. [...] Бидејќи разумот е единственото нешто кое ги крева луѓето над нивото на животните и кој ги поттикнува да претпоставуваат, да документираат, да потврдуваат, да дискутираат и да доаѓаат до заклучоци – секако тој е истиот за сите. Ама, сепак, има разлики во тоа што луѓето учат во животот и дали сите имаат исти можности за стекнување искуство (Cicero).

* * *

Уште во V и IV в. пр. Хр. софистите (Sophistes), односно патувачките учители во Хелада или, како што Хегел ги именува, овие „старовековни просветители“ – ја означиле секуларизацијата на митските претстави за правдата (Dike / Dikaio syne / Dikaspolos), по што логосот (Logos) го зазедо местото на митосот (Mythos)! Ова е и периодот на премин од космологија кон антропологија – кога целата ‘правност’ се усидри во субјективност на човекот. На законот, на кој почна да се гледа како на „чист узурпатор“ (Nomos tyrannos),⁸ кој продуцира имотна и друга нееднаквост помеѓу природно еднаквите луѓе, му се спротивстави концептот на Physis, преземен од јонските философи, кој во својата правно-философска и натуралистичка смисла значеше пресвртување кон човековата автономија (auto nomos).⁹

Софистот-ветеран, сократовиот и Периклев пријател – П р о т а г о р а од Абдера (денешниот универзитетски град Ксанти во Северна Грција), велеше дека правноста не потекнува од самоволието на владејачите, туку од моралноста, односно од Ethos-от поточно од односите меѓу луѓето како членови на некоја заедница (пр. oikos / домаќинство; genos / род; polis / [град]држава).

Потоа, ученикот на Елеецот Зенон и пријателот на македонскиот крал Архелај – Г о р г и ј а од Леонтин на Сицилија, поентираше со мислата

⁸ Фраза употребена од страна на мнемотехничарот Хипија Елидски (околу 400 г. пр.н.е.).

⁹ Lj. Tadić: *Filozofija prava*; Naprijed; Zagreb, 1983; str. 29.

дека поважен е ‘духот’ на законот (thelos nomos) отколку неговото ‘слово’ – идеја што подоцна, во XVIII век, подробно ја разви и францускиот барон Монтескје (фр. Charles Louis Montesquieu / 1689–1755) во неговото најпознато дело Духот на законите.

Првиот софист од Атика – А н т и ф о н т, на номистичката нееднаквост ја спротивстави биолошката еднаквост меѓу луѓето како Луѓе, и на поредокот на Nomos му припиша второстепено значење vis-à-vis поредокот на Physis – кој, пак, го сфати како „поредок на еднаквоста“ (Isonomia). За разлика од овој добар поредок, тој Nomos го третираше за вештачки изведен поим кој е „лош и штетен за луѓето“, оти ги потенцира разликите меѓу нив, па така нè учи оние наши сограѓани кои потекнуваат од отмени семејства да ги цениме повеќе отколку другите.

Политичкиот реалист – Т р а з и м а х, умесно нагласувајќи го фактот дека Nomos го зацврстува ‘правото на посилниот’, нè потсетува на афоризмот за „малиот и големиот престапник“, од кои само првиот се казнува, а на вториот му се прогледува низ прсти, исто како во духот на онаа плебејско-римска правна поговорка: Dat veniam corvis, vexat censura columbus – На враните [црни] им простувате, а гулабите [бели] ги мачите!¹⁰

* * *

Наспроти софистите, мајевтичарот Сократ, академичарот Платон (427–347 г. пр.н.е.) и логичкиот перипатетичар и природонаучник Аристотел од Стагира (384–322 г. пр.н.е.) – во своето учење за правдата, ја напуштија „субверзивната разлика меѓу природата и законот“ (Лео Штраус). Околноста дека тие, макар и од едно онтолошко-теолошко становиште, расправаа за односот помеѓу правото и природата, ги наведува некои историчари на философијата нив да ги сметаат за претставници на т.н. класична природно-правна доктрина.¹¹

На пример, највеликиот од оваа ‘тројка’ класичари – мудриот Атињанин С о к р а т (469–399 г. пр.н.е.), совршен модел на интелектуалец верен на својата суштина, човекот кој за време на својот живот не напиша

¹⁰ Проф. Тадиќ го цитира Erik Wolf: *Griechisches Rechtsdenken* – I [1950] & II [1952]; Frankfurt a. Main; *Ibid.*, стр. 30–33. Види го и трудот на Mihailo Đurić: *Ideja prirodnog prava kod grčkih sofista*; Beograd, 1958. А оваа идеја, многу векови подоцна, ја надополни брилијантниот син на сиромашен занаетчија, кој и самиот живееше како ‘пролетер’ – Жан Жак Русо (фр. Jean Jacques Rousseau / 1712–1788) во своето дело *Émile* (Емил или За воспитувањето); како и основачот на научниот анархизам Петар Кропоткин (рус. Пјотр Кропоткин / 1842–1921) во својот извонреден етички памфлет *Апел до младите [правници]*.

¹¹ Leo Strauss: *Prirodno pravo i istorija*; Sarajevo, 1971, наведено кај Тадиќ; цит. дело; стр. 38, ф. 24.

ниту еден збор – во својот етички идеализам и во својата „философија на човечките работи“ (*philosophia peri ta anthropina*), подвлече дека правното (*dikaion*) не мора секогаш да е спротивно на законитото (*nomikon*) и дека логосот (*Logos*), всушност, е поттик за етосот (*Ethos*).¹² Овој ‘расипувач на младината’, во срцевината на својата практична [а не спекулативна] философија, го смести поимот *phronesis* – разборитост т.е. „практичниот ум / практичната памет“, со што изврши влијание и врз средновековниот Томизам.¹³ Прочуен е Сократовиот одговор упатен кон софистот Горгија:

Ги величаш некакви Темистоклевци, Симоновци, Периклевци – луѓе кои им станале толку мили на сограѓаните оти им ги исполнувале желбите, без [притоа] да се погрижат да ги научат што е добро и чесно... ‘Тие ја направија Атина моќна’ - извикуваат Атињаните, ама не гледаат дека таквата [привремена] моќ е само меур, жива рана полна со корупција! Ете, тоа го правеле нашите стари политичари, за да го натрупаат градот со пристаништа, со арсенали, со сидишта, со даноци и [со] други слични будалштини – без да внесат во него умереност и правда.¹⁴

* * *

Припадниците на една од постсократовските школи – киниците (*Kinnikos*), во V и IV в. пр.н.е., го пропагираа идеалот на едноставноста, изразен преку „сиромашност на човековите [природни] потреби“. Заразлика од многуте салонски филозофи [од типот на Платон или Аристотел], кои живееле во луксуз и богатство, уживајќи во општествените привилегии и кронизмот, претставниците на киничката школа, во своето „враќање кон природата“, негуваа одбивност и презир спрема т.н. ‘општествени добра’ што ги наметнува и ги штити полисот (пр. татковина, сопственост, авторитет, власт, слава, почести). Тие, во својата жестока и органска критика кон пороците и лицемерието на урбаната цивилизација, со потсмев гледаа кон општоприфатените [малограѓански] конвенции и мошне остро и решително ја отфрлаа традицијата. Во својот позитивен аскетизам се залагаа за „скроман живот без страсти“ (*askesis*), достигнувајќи на тој начин состојба на бестрастие (*ἀπάθεια* / *apatia*) и душевен мир (*ἀταραξία* / *ataraxia*) – како „последни засолништа на среќата“.¹⁵

¹² Теодор Адорно (Theodor Wiesengrund Adorno: *Philosophische Terminologiae*; Rudolf zur Lippe; Frankfurt am Main, 1973) мошне пластично ја објаснува промената на значењето на едни исти термини низ историјата на филозофијата.

¹³ Наведено кај Eric Voegelin: *Das Recht in der politischen Theorie*; Franz-Martin Schmölz; Wien, 1963; p. 38 – цит. сп. Тадиќ; стр. 35, ф. 14.

¹⁴ Наведено кај Жилиен Бенда: *Предавството на интелектуалците*; Култура (библиотека „Идеи“); Скопје, 1992; стр. 83.

¹⁵ Види и *Филозофија на правото – Избор текстови* [хрестоматија / привремено учебно помагало]; Правен факултет „Јустинијан Први“; УКИМ, Скопје; 2007; стр. 93-94.

На пример, А н т и с т е н од Атина (444–369 или 440–366? г. пр.н.е) им одговараше на своите другари, горди што се ‘домородци’ т.е. луѓе со свои прадедовски корени, да си ја споделат нивната чест „со полжавите и со скакулците“. ¹⁶ Или, пак, андерграунд-философот Д и о г е н од Синопа на Црното Море (о. 412/400?–323 г. пр.н.е) кој, спиејќи во буре и презирајќи ја власта на великиот крал Александар III Македонски, ладнокрвно и со ‘сиктерско’ нагорније му одговори: „Де, потргни ми се од сонцето“! Нивната пркосна кауза ја продолжи пишуваачот на зајадливи и [политички] ‘некоректни’ пародии – поетот Кратет од Теба (IV в. пр.н.е.), како и неговата жена Хипархија од Маронија во Тракија (село во денешна С. Грција). ¹⁷

* * *

Во т.н. хеленистички период (III–I в. пр.н.е.), кога дојде и до залез на хеленистичката мисла, ‘првите лингвисти и етимолози’ – стоиците (од грч. *Stoa poikile*), кои сметаа дека јазикот не е конвенција туку „природна дарба“ на човекот, преку својата синкретичка философија, ги поставија темелите на подоцнежниот [римски] јуснатурализам. Од постсоократовската Киренаичка школа и нејзиниот знаменит претставник Аристип (435–355 г. пр.н.е), тие ја преземаа оригиналната идеја за космополитизам: на пример, претставникот на т.н. Стара стоа – Х р и с и п (281–208 г. пр.н.е.), најважниот ученик на Зенон од Китиј / Сенон од Китион на Кипар (366/336/331?–264 г. пр.н.е.), говори за *kosmopolis* како за „заедница на боговите и луѓето“. Но на оваа, како и на низа други преземени идеи, стоиците им дотурија етичка содржина и ги доразвија преку подоцнежните влијателни поими: *naturam sequere* – живот согласен со „умната природа“ и *consensus omnium* – „заедничката [про]мисла“, која се постигнува со согласност на сите луѓе за она што на човека му е природно. ¹⁸

Во својата „етика на должноста“, која воопшто не е револуционерна, па дури е и патетично-демократска, а по која се дистанцираа од софистите – стоиците, наместо *Nomos*, на *Physis* му го спротивставуваа *Thesis* (ставот / [прет]поставката). А, пак, на Аристотеловиот *zoon politikon* – тие, преку една детерминистичко-фаталистичка варијанта, му ја спротивставија претставата за човекот како *zoon koinonikon* (битие на заедницата). Надокрај, иако кај софистите *Nomos* беше најнизок по ранг, а кај ‘класичарите’ [Платон и Аристотел] тој беше воздигнат до кралски

¹⁶ Ж. Бенда: *Предавството на интелектуалците*; Култура; Скопје, 1992; стр. 52.

¹⁷ Група автори: *Мала општа енциклопедија* (I); ИП „Просвета“; Београд, 1959; стр. 652 и 708.

¹⁸ Ernst Bloch: *Naturrecht und menschliche Würde*; Frankfurt a. Main, 1961, p. 27–28 – наведено кај Tadić; str. 41.

височини (Nomos basileus) – стоиците, во својот пантеизам, го проширија овој концепт сфаќајќи го како општ и вечен ‘Закон на Светот’ [вселенски / космички поредок], восприемајќи го како „прав [просветлен] ум“ (orthos logos). Во оваа насока, како што заклучува Хрисип, „законот е владетел на сите божески и човечки работи“ (lex natura = lex divina). Од Вечниот ум, кој е правило за тоа што е право, а што неправо и кој господари со светот одредувајќи што е морално, а што не – зрачат „проблесоци“ (грч. logoi spermatikoi / лат. rationes seminales), кои кај животните дејствуваат како инстинкт, а кај луѓето како [раз]Ум.¹⁹

Таканаречената Средна стоа, односно еден од нејзините најзначајни претставници П а н е ц и ј од Линд на Родос (II в.пр.н.е.), е најзаслужен за префрлањето на стоицизмот во Рим (Roma Antiqua) – бидејќи, во тој период [средината на второто столетие пред Христа], му беше гостин на римскиот конзул и картагински разурнувач - Емилијан Скипион Помладиот (Aemilianus Publius Cornelius Scipio Africanus / о. 185–129 г. пр.н.е.) и, со своите расправи, практично ги ‘инфицираше’ учениите Римјани со стоичките идеи.²⁰ Се верува и дека неговиот загубен спис „За должностите“ е токму делото од кое подоцна на големо се служел К и к е р о н (Marcus Tullius Cicero / 106–43 г. пр.н.е.), при пишувањето на неговата истоимена етичка книга De officiis (За должностите / За задачите).²¹ Овој неодминлив прочуен оратор и еклектичар, уште тогаш беше свесен за една голема мана на самобендисаните правници-апологети на позитивизмот – а тоа е непотребноста и ‘неподносливата леснотија’ на буквалистичкото толкување на словото (litera leges), а не на духот на законите (spiritus leges) – кое, за жал, и денес е присутно како штетен [нео]позитивизам и строг нормативизам, дури и во нашата академска средина. Кикерон, исто така, предупреди и за присутноста на феноменот „злоупотреба на правото т.е. изигрување на законите“ (in fraudem leges) – па затоа, во своето веќе споменато дело De officiis, на едно место вели:

¹⁹ *Stoicarum veterum fragmenta*; SVF, II, 975.

²⁰ Следбеници на овој конгломерат од разнобразни идеи беа и познатите внуци на Скипион Африкански - Стариот, браќата од патрициско потекло Г р а х – Тибериј (Tiberius Sempronius Gracchus / 162–133 г. пр.н.е) и Гај (Gaius Gracchus / 151–121 г. пр.н.е) кои, водени од благородните идеи за социјална правда, станаа плебејски трибуни – и, набрзо, со својот живот го платија обидот да и ‘брцнат’ во џебот на богатата и алчна аристократија.

²¹ Инаку, покрај ова Панециево дело, дела со ваков ист наслов [За должностите] веќе имаше во античка Хеллада, издадени од претставниците на стоиците, за кои малку е експониран фактот дека грото од нив не беа Хелени/Грци, туку Семити – пр. Зенон од Кипар (претставникот на Старата стоа). Повеќе кај Philip Thomas: „Bona fides - Roman values and legal science“ – Proceedings of the International symposium „Contemporary law, legal science and the Iustinian’s codification“ (Volume 1); University „Ss. Cyril and Methodius“, Faculty of law „Iustinianus Primus“ – Скопје; 2004. р. 492-493; како и кај Витомир Митевски: *Хеленизам и Рим – античка филозофија*; Матица; Скопје, 2007; стр. 62 и 67.

„Честопати до неправда доаѓа и заради извртување на законот и поради тоа што тој се толкува лукаво и злонамерно. Оттаму настанала и онаа надалеку позната максима – *Summum ius, summa iniuria*!²² Во државните работи многу често доаѓа до вакви престапи. Па така, кога некој војсководец²³ склучил примирје со непријателот од 30 дена, им ги пустошел полињата ноќе – оти нели склучил примирје од 30 ‘дена’, а не од 30 ‘ноќи’!?”

Инаку, куриозитетот на еден помалку експониран Кикеронов судски дефанзивен говор *Pro Murena* (Одбраната на Мурен) е во тоа што тој, во него, дава една брилијантна критика на правниците-позитивисти и на нивната, како што тој ја нарекува, „бездначајна вештина“ – нешто што подоцна ќе го сторат и Исус, Сенека, Апулеј и Лествичник, а многу векови по нив тоа ќе го направат и Паскал, Кропоткин, Ганди и Ван Кенегем – критикувајќи ги адвокатите и судиите заради неморалот и лицемерието кои зрачат од нив, како носители на една мошне „паразитска професија“. Споменатиот говор е одржан 63 г. пр.н.е. на судењето на Луциј Луциниј Мурен, по неговиот избор за конзул за наредната календарска година, но пред тој и официјално да стапи на таа должност (т.н. *consul designatus*). Нему му се судеше за „изборна измама“ (*ambitus*) односно, за наводни злоупотреби направени за време на предизборната кампања, а врз основа на *Lex Tullia de ambitu* (Тулиевиот закон против подмитувањето) – којшто, всушност, беше предложен токму од Кикерон [во својство на тогашен магистрат-*rogator* т.е. конзул-предлагач], па по него го доби и името. Тужители т.е. обвинители (*accusatores*) беа двајца угледни римски граѓани: Марк Катон (*Cato*) и Муреновиот соперник т.е. противкандидат на изборите – угледниот правник Сервиј Сулпициј Руф (*Rufus*). Во продолжение би навел некои од Кикеровите поенти за кои, во нашиов контекст, вреди да бидат потенцирани:

...Бидејќи ми се чини дека ти твоето правничко знаење го негуваш како свое чедо, нема јас да допуштам да бидеш во толкава заблуда и да сметаш дека тоа што со толку напор си учел е некој извонредна работа. Поради други вредности – умереноста, достоинството, правичноста, совесноста и сите останати, секогаш сум те сметал и повеќе од достоин за конзулатот и за секоја друга почест. [...]

²² Во слободен превод: *Најголемото право може да биде и најголема неправда!*

²³ Станува збор за Клеомен I (520–491 г. пр.н.е.) – базилеус на Лакедајмонците во војната со Аргос [в. Плутарх – *Aprophthegmata Laconica*, 223 b.]. М. Т. Кикерон: *За должностите*; Магор (едиција „Монади“); Скопје, 2005; стр. 35-36 и 238 [бел. прев. Светлана Кочовска, бр. 50].

А ништо од наведеново не се пронаоѓа во тоа ваше ‘умеење’. Како прво, не ни може да има достоинство во таква безначајна вештина. Предметот е безначаен, безмалку ограничен на поединечни букви и голо буричкање по зборовите! И поради тоа, иако кај нашите предци имало извесно дивење кон тоа ваше занимање, тоа е презрено и отфрлено кога вашите ‘тајни’ се откриени. [...]

Многу од тоа што со законите било одлично уредено сега повеќе е искривено и нагрдено, благодарейќи на ‘досетливоста’ на правните советници. [...] Накратко, во целокупното граѓанско право потполно ја занемариле правичноста, но затоа цврсто се држеле до зборовите! [...]

Не може да му се припишува мудрост на никој кој располага со знаење кое нема значење никаде надвор од Рим, па ни во Рим – кога ќе се запре со јавните работи [*dies nefasti*].²⁴ Не може да се каже и дека некој со тоа е особено вичен, оти во она што сите го знаат не може да има никакво меѓусебно несогласување. А ни граѓата не се смета за сложена, поради тоа што е содржана во мал број, сосем разбирливи списи. И затоа, ако мене – човек силно претрупан со работа, успеете да ме испровоцирате за три дни ќе ви демонстрирам дека и јас сум станал ‘правен советник’. [...]²⁵

Хронолошки погледнато, претставниците на подоцнежната т.н. Доцна [нова / римска] стоа, сега веќе во нашата ера, ревносно ги продолжија и продлабочија стоичките учења во посткласичниот империјален Рим, кој тогаш беше *in statu nascendi*, а кои влијаеја и врз тукушто појавената нова религија – Христијанството.

На пример, Галилеецот И с у с од Назарет (хебр. *Yeshua* или лат. *Isus Nasareus* / 7-2 г.пр.н.е.–30-36 г.н.е.), ‘првиот секуларизиран Евреин’ (сп. Алтиндал), подоцна наречен Христос, од луѓето бараше да го почитуваат токму духот, а не словото на старозаветниот Мојсеев закон. Тој им проповедаше на Јудејците и на своите ученици, остро говорејќи во Ерусалимскиот храм:

...На Мојсеевото седиште [испо]седнаа законодавците [книжниците] и фарисеите. Затоа, сè што ќе ви речат внимавајте [и пазете се од квасот фарисејски], но според делата нивни не постапувајте – оти [тие] зборуваат, а не извршуваат! Врзуваат бремиња тешки и мачни за носење, па ги клаваат

²⁴ *Dies nefasti* беа деновите во коишто правосудните органи не можеле да ја вршат својата функција и не можело да се водат [судски] спорови.

²⁵ Žika Bujuklić: *Forum Romanum – Rimska država, pravo, religija i mitologija*; Pravni fakultet u Beogradu (biblioteka „Priručnici“) & Centar za publikacije - Dosije; Beograd, 2005; str. 590-595.

врз плеќите на луѓето, а не сакаат ни со прст да ги помрднат. И сите свои дела ги прават [само] за да ги видат луѓето... Сакаат прво место на гозбите и челни места во синагогите, па и поздрави [јавни] по улиците и да ги викаат луѓето ‘Рави’... А вие немојте да се нарекувате ‘учители’, зашто еден е вашиот Учител, а сите вие сте браќа! И најголемиот меѓу вас нека ви биде слуга – оти кој се воздигнува ќе биде понизен, а кој се понизува ќе биде воздигнат! [...] Тешко вам [и горко] книжници и фарисеи лицемери, оти давате десток од нане, копра и ким – а сте го оставиле најважното од Законот: праведноста, милоста и верата; ова требаше да го правите, а и она да не го оставате. Водачи слепи [и безумни]! Па вие комарецот го цедите, а камилата ја проголтувате!? (Новиот Завет на Светото Писмо: Евангелие по Матеј; гл. XXIII, стих. 2-8, 11-13, 23-28, 33).²⁶

Меѓу најзначајните претставници на римската Stoa се: Исусовиот современик и Неронов советник – Сенека; учениот философ Мусониј Руф (Rufus); куцниот роб Епиктет (50–130 / 55–135?); неговиот ученик Аријан (86–160 г.); императорот од династијата на Антониевците - Марко Аврелиј (121–180) и др. А, во оваа плејада неизбежно би требало да ги вброиме и петмината најголеми јуриспруденти од времето на Царството, кои го сочинуваа т.н. „Сенат на мртвите правници“ (Iuris auctores): најавторитетниот Папинијан, мистериозниот Гај, плус ‘тријадата’ Паул, Улпијан и Модестин.

С е н е к а (Lucius Annaeus Senecae - Minor / о. 3-4 г.пр.н.е.–65 г.н.е.), во своето недовршено дело *Apolocolyntosis Divi Claudii* (Отикнувањето на Божествениот Клаудиј), дава остра критика на бедните правни позитивисти. Во овој сатиричен спис, преку еден драмски текст, наместо за „обоготворувањето“ *post mortem* (ἀποθέωσις / deificatio) на римскиот император Клавдиј (Claudius I / 10 г.пр.н.е.–54 г.н.е.), по чијашто смрт настапи и крајот на т.н. златна доба на адвокатите-парничари, се говори за неговото „престорување во тиква“ – отикнување (грч. ΑΠΟΚΟΛΟΚΥΝΤΩΣΙΣ). Интересен е ставот дека казната на којашто, на крајот, бил осуден исмеаниот Клаудиј е тоа што тој станал „судски помошник“, како едно од најнедоличните звања за моралните и доблесни луѓе! Апропо оваа тема, во својата одбрана пред Сенатот на боговите, горе на Небото, мртвиот Клаудиј му вели на митскиот јунак Херкул: А и ти знаеш колку се намачив слушајќи ги адвокатите – и дење и ноќе. Ако случајно најдеш на нив, иако си доста силен, поскоро ќе посакаш пак да ги

²⁶ За ова лицемерие на властодршците и нивната глад за почести и привилегии се говори и на други места во Новиот Завет на Библијата: *Евангелие по Марко*, гл. XII, ст. 38-40; *Евангелие по Лука* – гл. XI, 37-54, гл. XII, 1-2 и гл. XX, 45-47; како и *Павловото послание до Римјаните*, гл. II, 17-24.

чистиш шталите на Аугеј...²⁷ Интересен е описот на погребот на Клаудиј (pompa funerbis), за кој Сенека вели дека се радувале сите Римјани, освен адвокатите (advocates):

Неколкумина адвокати плачеа од сè срце. Ене, од темнината излегуваат правници – бледи, слаби, едвај душа збираат, како некои што се борат за да преживеат. Еден од нив, кога виде дека адвокатите се собираат настрана, оплакувајќи си ја судбината, им пристапи и им рече: ‘Ви велев јас дека оваа Сатурналија нема да трае вечно’. [...] Адвокати, вие подмитлив соју, во градите жаловни удирајте се сега, со тупаници!²⁸

II. За римските sui generis корени на јуснатуралистичката философија

*Целата човекова историја е како голем океан од
заблуди, на чијашто површина, во тој наред,
тек-турк плови и по некоја вистина.*

Бекарија

Сосем е точен ставот дека стоицизмот ѝ ја даде теориската основа на римската претстава на природното право, бидејќи етичките учења на стоиците можеа многу лесно да се приспособат на практичните потреби на растечкото Царство – кое, во својот зенит, се протегаше од границата на Шкотска па сè до Персискиот Залив.²⁹ А токму идејата дека правата на Граѓанинот (лице со status civitatis) се предегзистенцијална категорија vis-à-vis правото на Државата [бидејќи, според подоцнежните зборови на Бекарија, разумот вели дека државата постои за граѓаните, а не граѓаните за државата], доживува свое врвно отелотворување во римското право и затоа, не случајно, се вели дека ова право е Ius perfectus („совршено“) – оти, погледнато од еден аксиолошки дискурс, се темели врз внатрешната природна вредност и врз доблестите, а не врз моќта на државната принуда и авторитет.³⁰

²⁷ Во оригиналот: „...Cloacas Auegae purgare“. Аугеј/Авгеј, според легендата, бил сопственик на големи стада говеда, чишто штали не биле чистени со години и од кои се ширела неподнослива реа. Всушност, петтото јуначко дело на Херкул беше чистењето на овие смрдливи штали за само една ноќ.

²⁸ Л. А. Сенека: *Отпекнувањето на Божествениот Клаудиј*; Или, или (едиција „Алфа“); Скопје, 2009; стр. 12, 18-20, 24.

²⁹ Група автори: *Растежот на идеите*; Култура; Скопје, 1995; стр. 292.

³⁰ Но, за волја на вистината, овде мораме да го нотираме фактот дека римскиот правен систем во целина, во еден важен аспект, заостанува зад стоичката теорија – бидејќи прави разлика помеѓу слободни луѓе (лица со status libertatis) и робови (лица со status servitutis). Иако принципот дека еден човек може да се смета за ‘орудие што зборува’ (instrumentum vocale) и да биде нечија сопственост е поразително сознание, сепак тој опстана во општествениот систем на Римјаните.

Тоа, всушност, добро го забележа и Лајбниц (Gottfried Wilhelm Leibniz / 1646–1716), кој во 1670 година – во едно писмо упатено до Хобс (Thomas Hobbes / 1588–1679) – вели дека „цела една половина од римското право потпаѓа на чистото природно право“.³¹ А токму ова ‘чисто природно право’ всушност е она интуитивно, вродено, „право од повисок ред“ – според зборовите на Хуго Гроциус (Hugo Grotius – XVII в.); односно едно „правично и возвишено“ право. За континуитетот и трајноста во опстојувањето на ова „универзално и вечно“ право, како и на римскиот дух и традиција, ни сведочи и искажувањето на големиот вајмарски писател-класик Гете (Johann Wolfgang von Goethe / 1749–1832) кој, во еден разговор со неговиот добар пријател Екерман (Johann Peter Eckermann/1792–1854), за римското право вели дека е „како некој нуркач, одвреме-навреме ќе се скрие, ама никогаш сосема не се губи и секогаш повторно искрснува“.

Ете затоа суптилните и специфични јуристички корени на она што денес, на правните факултети ширум светот, обично во погорните години на студиите, се изучува по предметот Јуриспруденција [Филозофија на правото] ги лоцираме во пребогатата ризница на Римското право – бидејќи разборитите римски класичари-јуриспруденти (iurisprudentes) им одржаа вистинска лекција по право на сите антички, средновековни и современи народи. Затоа, според берлинскиот професор и некогашен пруски Министер за законодавство Савињи (Karl von Friedrich Savigny / 1779–1861), „да се оддели римското од современото право, како и да се изучува современото право самостојно од римското – би било невозможно да се стори исто толку, колку и да помешате вода и оган“.

А за да се добие вистинска слика за влијанието на идеите на стоицизмот во римското општество мораме да ги нотираме следниве суштински и тектонски промени кои се случуваат во поимањето и восприемањето на правото:

1) Продуховен развој на јуристичката мисла и римската правна наука: римските разборити правници од т.н. класичен период, кој временски се совпаѓа со продирањето на идеите на стоицизмот, велеа дека правото е „вештина на доброто и правичното“ (Ars boni et aequi - Celsus), а дека тие се „чувари на култот на правдата“ (Iustitia). Или, како што умесно забележува луцидниот феничанец Улпијан (Domitius Ulpianus / II–III век): „...Нас [правниците] понекогаш нè нарекуваат и ‘свештеници’ – оти ја почитуваме справедливоста, учиме да се препознава доброто и правичното, делејќи го праведното од неправедното и разликувајќи го дозволеното од

³¹ Светомир Шкарик: *Уставно право II*; Union-Trade; Скопје, 1995; стр. 134.

забранетото... со што, ако не се лажам, ја проповедаме вистинската, а не лажна философија“ (D. 1,1,1.pr.1 – Ulpianus libro primo institutionum).³²

Несомнено е дека овие племенити правници-јуриспруденти, кои го задоволија апетитот за општи јуристички формулации, градеа и племенита јуриспруденција (*iurisprudentia*) – која покажува дека решението на одреден правен проблем е одредено примарно од вредностите, а не од доктрините или, не дај Боже, од догмите. Додека правниците од раниот период се занимаваа со т.н. каутерална јуриспруденција – практична правна дејност, правниците од „златниот“ класичен период повеќе внимание посветуваа на т.н. регуларна јуриспруденција – научна и апстрактна обработка на поимите. Ова, пак, е во спротивност со модерното, современо високо[парно] правно образование – каде владеењето на логиката е апсолутно, а т.н. прецизни правни правила се основата на системот, кој сè повеќе тоне во правна инфлација - презаситеност од прекумерно правно нормирање во сите пори на општественото живеење. А овој нов т.н. „логичко-позитивистички пристап“ во правната наука, кој е далеку од изворната *iurisprudentia*, а блиску до вулгарна номотехника – се заканува да ги направи површни не само изучувањето на римското право во денешницава, туку и правното образование воопшто.³³

2) Еманципацијата на римското хонорарно право и воведување на неприкосновениот правен принцип *Bona fide* [совесност и чесност]: Старото римско граѓанско право од претходниот период (*Ius civile Antiquum*) мораше некако да се приспособи со новонастанатиот и сè поразвиен општествено-економски и правен промет. Тоа се случи преку дејноста на повисоките римски магистрати [првенствено преторите, едилите, квесторите и управниците на провинциите], кои истовремено вршеа и правосудна функција (*iurisdictio*) – т.е. преку нивното право да издаваат општи или посебни наредби, наречени едикти (*ius edicendi*), кои го сочинуваа т.н. преторско, магистратско или хонорарно право (*Ius honorarium* / *Ius praetorium*). Хонорарното право на магистратите во многу нешта отстапуваше од суровоста, крутоста и строгиот формализам

³² Во романистиката е стандардизиран вообичаениот, општоприфатен, начин на цитирање на јустинијановите Дигести – постапка која стручно е позната како *инскрипција*. Така, кратенката D. 1,1,1 означува: *Digesta*, книга 1, титулус 1, фрагмент 1, параграф 1 [често означен и со симболот §].

³³ Филип Томас (Philip J. Thomas): „*Bona fides – римските вредности и правната наука*“ – Зборник на трудови од меѓународниот симпозиум: *Современото право, правната наука и Јустинијановата кодификација* (том I); Правен факултет „Јустинијан Први“, Скопје, 2004; стр. 511-512. Во овој критички контекст на денешното образование на правниците д-р Томас го наведува трудот на професорот од Харвард – Данкан Кенеди, со мошне интересен наслов: „*Правното образование како обука за хиерархија*“ (Duncan Kennedy: *Legal education and training for hierarchy*, 1982).

на старото граѓанско право – кое, да потсетиме, беше и *ius strictum* и ги кочеше динамичните односи во правниот сообраќај:

„Преторско е она право кое го вовеле преторите – поради применување, дополнување и коригирање на цивилното право, а заради општа корист. Тоа се вика и хонорарно, наречено така поради честа на преторот“³⁴ (D. 1,1,7,1 – Papinianus libro secundo definitionum).³⁵

Во овој период се појавија и многу правни поими и концепти, содржани и цитирани во изворите на римското право, со кои се нагласува дека правото мора, при регулирањето на односите меѓу луѓето, да содржи минимум морал (како на пример: *bona fide* – „добра верба“/совесност и чесност, *aequitas* – справедливост/правичност; *aequum et bono* – правично и добро; *sine dolo malo* – без зла намера/без лоша мисла и сл.).

3) Афирмацијата на натуралистичкиот правен поредок на природата, како и на хуманистичкиот поредок на народите: Римските граѓани имаа право да бираат кој од неведениве два, објективно-важечки [државни / локални] општи правни поредока ќе го применат во регулирањето на своите субјективни односи: покрутото *Ius civile* (граѓанското, или уште наречено квинитско право) или пофлексибилното *Ius honorarium* (хонорарното право). Но, интересно е и тоа што во римскиот правен систем, истовремено со досега наведениве два [паралелни] поредока – се развија и постоеја уште други два, кои не беа типично и ексклузивно римски, бидејќи се однесуваа и на луѓе кои не се граѓани на Рим. Тоа се поредокот на *Ius naturale* (природното [живо/суштествено] право) и поредокот на *Ius gentium* (‘меѓународно’ [општочовечко/интернационално] право).³⁶

За првиот од овие дополнителни поредоци, кој е поекстензивен и посеопфатен, во Јустинијановата кодификација се вели:

„...Природните права кои сите народи подеднакво ги почитуваат, востановени со некое божествено провидение, остануваат секогаш постојани и непроменливи; додека оние права кои секоја држава за себе ги востановила, често се менуваат – било со молчелива согласност на

³⁴ Заб. – римските магистрати не беа платени, бидејќи нивната работа беше сметана за *honor* – чест, т.е. имаше третман на почесна служба.

³⁵ *Ius praetorium est quod praetores introduxerunt adiuvandi vel supplendi vel corrigendi iuris civilis gratia, propter utilitatem publicam. Quod et honorarium dicitur ad honorem praetorum sic nominatum.*

³⁶ Види и кај Иван Борисович Новицкий: *Римское право (учебник)*; Wolters Kluwer; Москва, 2009 [оригинално издание 1948]; стр. 6.

народот, било со друг, подоцна донесен, закон“ (Iustiniani, Inst. 1,2,11).³⁷

А, пак, во институциите на Гај (Gaius/ средина на II век) за вториот супсидијарен поредок, кој служеше како своевиден коректив на државното право, се вели следново:

„Сите народи кои се управуваат по законите и обичаите се служат делумно со своето сопствено, а делумно со правото заедничко за сите луѓе – бидејќи правото кое некој народ сам за себе го создал, е негово сопствено и се нарекува граѓанско [Ius civile]– како посебно право на таа држава. А она [право] кое го создало природниот разум меѓу сите луѓе и кое сите народи подеднакво го почитуваат се нарекува општо право [Ius gentium] – како право со кое се служат народите. И римскиот народ се служи делумно со своето сопствено, а делумно со правото заедничко за сите луѓе“ (Gai, Inst. 1,1).³⁸

4) Промени во доменот на правната заштита, односно кај процесното право кое се однесува на тужбите и правораздавањето (Ius quod ad actiones pertinent) – т.е. замената на постоечката легисакциона со новата т.н. „формуларна [граѓанска судска] постапка“: Стоицизмот ја задоволи потребата на римската јуриспруденција за општи формулации и остри поделби, и така овозможи архаичните шеми на legis actiones [примитивен облик на строги тужби] да се заменат со пофлексибилните тужбени обрасци на формулатата. Имено, со надвладување на начелата bonae fidei во целокупното римско [материјално и формално] право, легисакциите станаа многу непопуларни меѓу граѓаните. Кога на ова ќе се додаде и претераниот формализам на постапката legis actio, како и пасивната улога на магистратот – сево ова заедно придонесе „старата“ постапка да стане кочница за развојот на римскиот правен промет и да го добие епитетот „надживеана“ во вистинска смисла на зборот.

Во такви услови се појави и следната т.н. формуларна постапка (per formulas), којашто траеше од средината на II в. пр.н.е. па сè до почетокот на

³⁷ Sed naturalia quidem iura, quae apud omnes gentes peraeque servantur, divina quadam providentia constituta, semper firma atque immutabilia permanent: ea vero, quae sibi quaeque civitas constituit, saepe mutari solent vel tacito consensu populi vel alia postea lege lata. Извор: Antun Malenica – *Praktikum iz Rimskog Prava* (prvi tom); Pravni fakultet Novi Sad; Novi Sad, 1997.

³⁸ Omnes populi, qui legibus et moribus reguntur, partim suo proprio, partim communi omnium hominum iure utuntur: nam, quod quisque populus ipse sibi ius constituit, id ipsius proprium est vocaturque ius civile, quasi ius proprium civitatis; quod vero naturalis ratio inter omnes homines constituit, id apud omnes populos peraeque custoditur vocaturque ius gentium, quasi quo iure omnes gentes utuntur. Populus itaque Romanus partim suo proprio, partim communi omnium hominum iure utitur.

III век по Христа. Legisactiones беа заменети со „редовни правни средства“ наречени тужби (actiones), кои се делеа според многу критериуми; како и со т.н. „вонредни правни средства“ (extraordinaria auxilii). Суштествените промени се случија примарно во т.н. постапката in iure [процесот воден пред преторот, како олицетворение на државниот imperium] – и сево ова придонесе таа да стане поевтина и помалку ризична, а со тоа и подостапна за сиромашните слоеви од населението. Нејзината појава и доминација во ерата на класичното римско право се врзува, пред сè, со дејноста на peregrinскиот претор (praetor peregrinus),³⁹ кој при судењето ги применуваше начелата на bona fide – при што оваа пракса, како мошне добра и полезна, подоцна ја прифати и неговиот колега – градскиот претор (praetor urbanus):

„Сите тие законски тужби [легисакции], малку по малку, станаа омразени [меѓу народот] – бидејќи, поради претераната ситничавост на старите [правници], кои тогаш го создаваа правото, се доаѓаше дотаму што би го изгубил спорот оној кој би сторил [дури] и најмала грешка...“ (Gai, Inst. – 4,30sq.).

III. За рецепцијата на римските правни идеи во редовите на учената европска јуриспруденција

*Последиците на незнаењето можат да се
споредат [само] со оние на тиранијата.*

Бекарија

По ранохристијанската традиција, на историската сцена, се појавува патристиката (II–VIII век) и неминовниот дефинитивен премин од паганска кон христијанска епоха. Тука би го споменале најголемиот претставник на т.н. западна [латинска] патристика – некогашниот алхемичар и манихеец, а подоцнежен римски бискуп - Аврелиј А в г у с т и н (Aurelius Augustinus / 354–430). Тој, меѓудругото, е познат и по учењето за двата закона: Lex aeterna (Вечниот закон) кој соодветствува на т.н. апсолутно природно право и, всушност, е „поредокот кој уредува“ (ordo ordinans) и Lex temporalis (Позитивно-историскиот [човечки] закон) кој соодветствува на т.н. релативно природно право и, всушност, е „уредениот поредок“ (ordo ordinatus). Првиот закон ја содржи Божјата промисла, додека вториот е „природно пишан“ (naturaliter insita) и „писмено објавен“ (in letteris promulgata).⁴⁰

³⁹ И. Пухан и М. Поленак-Акимовска: *Римско право*; Правен факултет „Јустинијан Први“ - Скопје, 2008; стр. 361.

⁴⁰ Tadić: *Filozofija prava*; Zagreb, 1983; str. 50.

Местото на темната средновековна сцена, од IX до XIV век, го заземе схоластиката.⁴¹ Како неодминлив претставник на т.н. висока схоластика е универзалистот, дијалектичар и ученик на Албертус Магнус – проф. Тома Аквински (Thomas Aquinas /1226?–1274). Овој религиозен рационалист, теолошки догматист и доминикански реалист, кој се обиде да го приспособи аристотелизмот на католицизмот, и кој легалитетот го изведуваше од легитимитетот, а неговиот извор го бараше во *bonum commune* (заедничкото / општо добро) – разликуваше дури четири видови закони: *Lex aeterna* (Вечен закон) кој, како апсолутно правило, е израз на „мудроста Божја“ и ја содржи „дејствителната волја“; *Lex divina* (Божји закон) кој ја поправа расипаноста на човекот и е највисокиот критериум кој ги раководи несовршените луѓе; *Lex naturalis* (Природен закон) кој налага да се прави добро, а да се избегнува зло и, конечно, *Lex humana* (Човечки закон) кој го регулира само надворешното дејствување и има принуден карактер, доколку не се почитува.⁴²

* * *

Не е погрешно да дадеме една генерална оценка дека природното право во стариот век, првенствено, се вртеше околу спротивноста на „природата и законот“ (*natura et lex*); природното право на средниот век – околу спротивноста на меѓу „божјото и човечкото право“ (*divini et humani iuris*); а природното право на новиот век – околу спротивноста помеѓу „правната принуда и поединечниот разум“.⁴³ Имено, борбата за превласт меѓу „Цезар и Петар“ [Кралот и Папата], потоа победата на секуларизмот, модерната, падот на Византија и откривањето на Америка (XV век) го означија крајот на мрачното средновековие и изгревањето на нововековната мисла (*Novus Ordo Seclorum*). По одредено временско понирање, теориите за природното право повторно најдоа своја примена во творештвото на повеќе влијателни умови кои беа претставници на индивидуализмот, протестантизмот и противреформацијата (XV-XVI в.), потоа на рационализмот (XVII в.) и европското просветителство (XVIII в.). Нивните идеи за „вродените и

⁴¹ Овој историски период, кое е доста сиромашен со философски идеи, ни најмалку не е тоа кога станува збор за правото. Имено, тука се појавуваат и меѓусебно си конкурираат неколку активни правни концепции: а) *римскиот [императорски] концепт*: возобновен е во Италија (XI до XVI в.) – Школите на глосаторите и коментаторите; во Франција (XVI в.) – т.н. Школа на елегантна јуриспруденција; и во Германија (XIX в.) – Историско-правната школа; б) *германската [народна] традиција* со своето „обичајно право“; в) *католичката [црковна] концепција* со своето „канонско право“; г) *феудалната [средновековна] концепција*, со „комуналното / статутарно“ и со т.н. „ново краловско право“ и д) *англиската [уставна] традиција*. В. и кај Guido Fassò: *Storia della filosofia del diritto - I*; Bologna, 1966; p. 236-240 – цит. сп. Тадиќ, стр. 53-54, ф. 7.

⁴² Спореди со Albert Brimo: *Les grands courants de la philosophie du droit et de l'Etat*; Paris, 1968; p. 58-59 – *Ibid.*; стр. 58, ф. 19.

⁴³ Г. Радбрух: *Филозофија на правото*; Правен факултет „Јустинијан Први“; Скопје, 2008; стр. 30.

неотуѓиви права на човекот“ најдоа свој израз и во познатите англиски и американски ‘билови’ – посебно во Декларацијата за независност на Америка (1776),⁴⁴ а маркизот Лафаџет (Marie-Joseph La Fayette / 1757–1834) овие идеи ги препиша и во француската Декларација за правата на човекот и граѓанинот (1789).

Кон крајот на XVIII и почетокот на XIX век, со појавата на германскиот класичен идеализам (Кант, Фихте, Шелинг, Хегел), изумреа сите претставници на јуснатурализмот и просторот на философијата на правото им го отстапија на [нео]позитивистите и нормативистите. Но, овој продуктивен правец, за среќа, повторно се возобнови во втората половина на XX век, особено по последиците од озаконетото меѓанасилство и невидено дивјаштво манифестирано за време на Втората светска војна (1939–1945). Па така, меѓу позначајни современи претставници на обновениот јуснатурализам се: германскиот скептицист Густав Радбрух (Gustav Radbruch / 1878–1949) – кој правото, во своите Лионски предавања, а особено во неговите подоцнежни трудови, го сфаќа како „волја за правда“; потоа Американецот Лон Фулер (Lon L. Fuller) – кој, во 60-тите години на XX век, пишува за минималната „внатрешна моралност на правото“ – разликувајќи, притоа, институционално и супстанцијално природно право; како и припадникот на т.н. аналитичка јуриспруденција Џон Финис (John Finnis) – кој ги развива своите основни „облици на доброто“ кон кои правото, преку практичната разборитост, треба да се стреми.

Во 80-тите години на XX век, во САД, во академските правни кругови на универзитетите Харвард и Стенфорд се појави и постмодернистичкиот правец на т.н. критички правни студии (Critical legal studies), обоени во левичарскиот дух на неомарксизмот, кој правото го интерпретира од аспект на општествената моќ и вели дека позитивното право е само „орудие на богатите“ и легална маска на експлоатацијата. Најзначајните претставници на ова струење се професорите: Роберто Унгер, Данкан Кенеди и Марк Ташнет.⁴⁵ Овие влијателни личности жолчно го критикуваат правниот формализам, кога велат дека идеологијата за наводното постоење на некакво објективно [важечко] право, кое божем се грижи за заштита на субјективните [човекови] права и слободи на

⁴⁴ *Outline of the U.S. Legal System*; Bureau of International Information Programs – United States Department of State; 2004. А со цел демистификација на „лицемерието на конституционализмот“, би ја навел анегдотата околу високопочитуваниот Томас Џеферсон – еден од т.н. татковци на американската уставност, којшто директно учествуваше во подготовката на првиот пишан устав во светот. Имено, овој умен човек, чиешто дела се изучуваат низ светските универзитети и кој, да биде иронијата поголема, самиот своерачно запиша: „Секое човечко суштество се раѓа слободно... и секој човек има право на живот, слобода и потрага по среќа“ – на својот приватен имот Монтичело, во Вирџинија (САД), поседувааше 650 црни робови!

⁴⁵ Добринка Тасковска: *Материјали за предавања и вежби по предметот Филозофија на правото*; необјавени белешки [студентска скрипта]; стр. 36.

граѓанинот-поединец, не е ништо друго туку „лажна свест“! Преку митот за неутралност и објективност на изгласаните закони, владејачките елити, во кои е сконцентрирана вистинската моќ, всушност го озаконуваат и легитимираат своето владеење, а го затупуваат секој обид за евентуален отпор на народот – кој, често, не ни сфаќа дека е манипулиран. Формалната „еднаквост пред Уставот и законите“ е параван зад кој се кријат реалните и огромни нееднаквости и диспропорции меѓу луѓето – моќни[ци]те, како и во времето на Тразимах, и денес доминираат во општеството... Значи, сценографијата се менува, ама драмата останува иста! *Nihil sub Sole novum* – Нема ништо ново под Сонцето (Biblia; Eccl. - I, 9) и, со оглед на тоа што човечката природа е дел од космичката, ќе мораме да се сложиме дека Законот кој управува со Космосот – она „вечно враќање“, во целост важи и за човековата [циклична] историја.⁴⁶

⁴⁶ А. Мекинтаир: *Кратка историја на етиката*; Аз-Буки; Скопје, 2004; стр. 148.